

Gerendi János és Eössi András

A XVII. század közepe táján Nagy Szabó Ferenc által rögzített hagyomány szerint a szombatosságot Eössi András „találta ki” 1588 körül.¹ Az Erdélyben működő, s feltehetően jól tájékozott jezsuita, Szántó István 1600-ban kelt feljegyzése szerint viszont a szombatosok szektája Gerendi Jánostól veszi azt a tanítást, hogy isten egyértelmű parancsa a szombat megünneplését írja elő, a vasárnapra vonatkozóan pedig nincsen semmiféle isteni parancsolat. A szekta követőit pedig — Szántó szerint — gerendistáknak nevezik.²

Egyik hagyomány sem alaptalan, de valószínűleg egyik sem maradéktalanul igaz. Mindkét forrás egy-egy személy műveként próbálja feltüntetni ennek a XVII. század elején Erdélyben valószínűleg elégnépes felekezetnek a megalapítását, s a vezetők közül az utókor — de úgy látszik, már a kívülálló kortársak is — csak a legkiemelkedőbb főnemesi patrónusok nevét ismerik.

A két „alapító” közül Gerendi János 1594-ben nyomtalanul eltűnik. Az utolsó reá vonatkozó adatok szerint 1594. augusztus 28-án Báthori Boldizsárral, Kovacsóczy Farkassal, Kendi Sándorral, s a nemesi ellenzék többi vezérével együtt került fogságba Kolozsváron. Társaival ellentétben őt „csak” száműzésre és jószágvesztésre ítélték, vejére, Rákóczi Zsigmondra való tekintettel életének megkegyelmezték. Életéről azonban többé egyetlen híradást sem ismerünk, s így feltételezhető, hogy rövidesen meghalt, az sincs kizárva, hogy Báthori Zsigmond, miután nyilvánosan megkegyelmeztetett neki, titokban mégis meggyilkoltatta.³

Eössi András az 1590-es években az országos politikától már távol tartotta magát, s bizonyára ennek köszönhető, hogy megérte a századfordulót, s vagyonát érintetlenül hagyományozhatta fogadott fiára, Péchi Simonra, aki vallásújító, felekezetszervező munkájának is folytatójává vált.⁴ Valószínűleg ez a magyarázata annak, hogy Gerendi nevét — ebben az összefüggésben csak a közvetlen kortársnak tekinthető Szántó István említi, a néhány évtizeddel későbbi tradíció már csak Eössiére emlékezik.

A bevezetőben idézett két híradás bizonyos mértékig a naiv hagyományképződés folyamataiba enged bepillantást. Részletesebb, árnyaltabb képet kapunk, ha megvizsgáljuk a közvetlenül egykorú, s a XVI. századi erdélyi radikális vallási áramlatok belső viszonyiról is tudósító forrásokat. A XVI. századi erdélyi antitrinitarizmus az európai művelődéstörténet legérdekesebb képződményei közé tartozik. „Kifelé” meghatározott jogokkal és hierarchikus egyházi szervezettel rendelkező, törvényesen elismert vallásfelekezet, ugyanakkor azonban 1579-ig a felekezet valamennyi tagja számára kötelező dogmái még formálisan sincsenek, s papságának egy jelentős hányada, világi patrónusaitól is támogatva, 1579 után is szívósan s nem is eredménytelenül harcol az ellen, hogy ilyeneket rájuk kényszerítsenek. A XVI. századi szombatosság lényegében e sokszínű antitrinitarizmus egyik áramlata. A különböző radikális irányzatok között élenk viták folynak, ezekre nézve éppen a szombatos irodalom az egyik legfontosabb forrásunk. Ugyanakkor a szombatosok és más radikális csoportok minden jel szerint egységesen védekeznek a külső támadásokkal szemben, ide értve Blandratának és Hunyadi Demeternek azokat a kísérleteit is, amelyek a maguk mérsékeltebb, konzervatívabb dogmatikai álláspontjának általánosan kötelezővé tételére irányultak.

Gerendi János minden jel szerint lényegesen több volt, mint a radikális csoportok egyikének vagy másikának alapítója vagy patrónusa. A Torda vármegyei Gerenden s a szász Újegyházi szék területén fekvő Olcónán levő udvarházai — úgy látszik — valamennyi radikális irányzat képviselőinek találkozópontjai voltak. A reá vonatkozó rendkívül szórványos adatok alapján is az a benyomásunk, hogy a XVI. század utolsó harmadában Erdélyben járt jelentős külföldi szabadgondolkodók mindegyike kapcsolatban állt valamilyen módon Gerendivel. Sommer 1571-ben, János Zsigmond halála alkalmából kiadott *Oratio funebris*ének marosvásárhelyi példányán egy Gerendi Jánosnak szóló saját kezű dedikáció-töredéke olvasható.⁵ 1574. karácsonyától 1575 nyaráig Palaeologust látta vendégül Olcónán.⁶ 1584 decemberében Christian Francken Bogáti Fazekas Miklóssal együtt Gerenden tartózkodott. Franckennek Gerendről Olcónára küldött levele némi fényt vet Gerendi János irodalomszervező tevékenységére is. A levélből ugyanis kiténik, hogy Gerendi egy vitairat szerkesztésére adott neki megbízást, amelynek teljesítését azonban — az irat publikálása esetén várható üldözéstől tartva — nem vállalta. Francken második Erdélyi tartózkodása idején, 1589-ben ismét mint patrónusához fordult

¹ Idézi VARJAS B.: Szombatos énekek (RMKT XVII., 5.) 5.

² VERESS E.: Fontes Rerum Transylvanicarum V., 201.

³ EOE. III., 338.; Bethlen F., Historia de rebus Transylvanicis Cibinii 1782, II. 462. skk.; Gyulafi Lestár feljegyzései TT. 1893. 121.

⁴ Mindkettejükről máig is alapvető: KOHN S.: A szombatosok, történetük, dogmatikájuk és irodalmuk... Bp. 1889. Az újabb kutatási eredményeket is összefoglalja VARJAS: i. m. 483—485 és 533—534.

⁵ PIRNÁT: Die Ideologie der siebenbürger Antitrinitarier... 1961. Bp. 195.

⁶ PIRNÁT: i. m. 102—115.

Gerendihez,⁷ pedig ekkor már valószínűleg nyilvánvaló volt, hogy filozófiai, bibliakritikai nézetét homlokegyenest ellenkeznek a szombatosságokkal is.⁸

Az Erdélyben működött vezető antitrinitárius teológusok közül egyedül Glirius az, akinek Gerendivel való személyes kapcsolatáról ma még nem áll rendelkezésünkre közvetlen híradás. Pedig valószínű, hogy Gerendi körével ő is összeköttetésben állt.

Antonio Possevino, a Báthori István szolgálatában álló jezsuita diplomata *Transilvania c.* művében arról tudósít, hogy 1582-ben Blandrata, megpróbálva menteni vagy helyreállítani irányító szerepét az erdélyi antitrinitáriusok között, Báthori Istvánhoz fordult, jelentve, hogy a zsidó Glirius, aki már Dávid Ferencet is rossz útra vezette, ismét Erdélyben járt, s hatására Kolozsváron a dolgok olyan fordulatot vettek, hogy még a mohamedánizmusnál is rosszabb tévtanítások elterjedésétől kell tartani, ha terjesztőik ellen nem történik megfelelő intézkedés. Blandrata jelentése nyomán Báthori István utasította Kovacsóczi kancellárt és az erdélyi fejedelmi tanács tagjait, hogy tartsanak vizsgálatot, s annak jegyzőkönyvét küldjék meg neki. A fejedelmi tanács tagjai, nem túlságosan nagy lelkesedéssel ugyan, de végrehajtották a lengyel király utasítását. Jelentésükbe Possevino is betekinthezett, s mintegy negyven eretnek téfelt és vallási előírást ismertet belőle, amelyeknek követői szerinte főként az ariánus papság és a kolozsvári polgárság körében találhatók, de a fejedelmi tanács némely tagja is rokonszenvezik velük.

A kép, amelyet Possevino fest a kolozsváriak eretnekségeiről, meglehetősen tarka-barka. Nemcsak Glirius zsidó jellegű tanításaira ismerhetünk köztükk — reá egyébként az ismertetés két tételnél név szerint is hivatkozik — hanem még legalább három-négy radikális teológiai, filozófiai rendszer töredékeire. Egyes tételek viszonylag könnyen azonosíthatók a Sommer, Palaeologus, Óvári Benedek és mások munkáiból ismeretes tanításokkal, s így hitelességük aligha vitatható, más esetekben viszont arra gondolhatunk, hogy a vizsgálatot végző tanácsurak a tudomásukra jutott ellenőrizhetetlen mendemondákat és komolytalan nyilatkozatokat is megemlítették jelentésükben. Bármiként is értékeljük Possevino nyilvánvalóan tendenciózus beszámolójának egyes részleteit, elbeszélése alapján annyi bizonyos, hogy az egyébként igen nehezen datálható XVI. századi erdélyi szombatos iratokból ismeretes hittételek és magatartási szabályok legnagyobb része 1582 körül Kolozsváron már követőkkel rendelkezett, s az egymással vetélkedő radikális áramlatok közül éppen a szombatoság volt a leg-erőteljesebb.⁹

Possevino híradása az 1582-ben tartott vizsgálatról más forrásokból is megerősíthető, illetve kiegészíthető. Bogáti Fazekas Miklós *Apocalypsis-kommentárja* bevezetőjében megemlékezik arról, hogy hét esztendővel korábban, „az tanítók cirkálása” és a hamis vádak miatt, melyekkel a fejedelmet és tanácsát ellene, Trausner Lukács és Jacobinus Bernát ellen ingerlették, Gerendről Baranyába menekült. Az *Unitárius egyháztörténeti kézirat* által megőrzött adatok szerint Bogáti pécsi tartózkodásának időpontja 1582 nyarára esik.¹⁰ A Báthori István által elrendelt vizsgálat tehát 1582 tavaszán történhetett, Blandrata ezt megelőző jelentése pedig a néhány hónappal korábbi viszonyokról adott tájékoztatást. Glirius második erdélyi látogatása ezek szerint legkésőbb 1582 első hónapjaira, de valószínűleg inkább 1581-re tehető. Ez az időpont nagyjából egybeesik azzal, amikor a Sommer munkáit 1582–83 fordulóján saját alá rendező Theodosius Schimberg — saját nyilatkozata szerint — Erdélyben járt.¹¹ Schimberg nevét a Sommer műveit tartalmazó két kiadványon kívül — tudomásunk szerint — egyetlen más forrás sem említi. Ezek alapján esetleg megkockáztatható az a feltevés, hogy a Theodosius Schimberg név Glirius egyik álneve.

A Bogáti-féle feljegyzés másik tanulsága, hogy rávilágít Gerendi János és a kolozsvári százas polgári értelmiség legkiválóbb képviselőinek kapcsolatára is. Jacobinus Bernát kolozsvári orvos bizonyíthatóan Gerendi János legszűkebb környezetéhez tartozott,¹² s minden jel arra

⁷ JAKAB E.: Gerendi János és Franken Keresztély. *KerMagv XXVIII (1893)*. 33. skk.

⁸ A „Mózes prófétának istentől származott bölcseségéről és Arisztotelésznek ez világi bölcseségéről és az embereknek külön-külön okoskodásokról való írás” c. szombatos traktátus első része (kiadva: VARJAS: i. m. 513–518.) valószínűleg Franckenek egy *Argumenta XXII in sacram Mosis historiam* című emlegetett munkájára reflektál. Francken e munkája ez idő szerint csak Francois du Jon 1589-ben Heidelbergben megjelent cefolatából ismeretes, l.: L. FRPO: Il vero autore di un celebre scritto anti-trinitario: Christian Francken non Lelio Socino. *Bollettino della Società di Studi Valdesi LXXVII (1958)* 67.

⁹ Possevino, *Transilvania*, (VERESS E.: *Fontes rerum Transylvanicarum* III) 135–145. Az 1584-ben befejezett munka a szerző 1583-ban, főként a márciusi erdélyi utazás alkalmával szerzett információin alapul.

¹⁰ JAKAB ELEK: Bogáti Fazekas Miklós, *KerMagv XV (1880)*. Kétségesnek tartja a szóban forgó adatok datálását ZOVÁNYI JENŐ: Két Bogáti Fazekas Miklós, *EPHk LIX (1935)*, 82. skk. Zoványinak kétségtelenül igaza van abban, hogy a Bogáti által említett üldöztetés időpontja nem 1578 v. 79, mint ezt JAKAB i. m. nyomán az unitárius egyháztörténeti irodalom általában feltételezi. Nem látszik azonban elfogadhatónak a Zoványi által javasolt 1581-es időpont sem. Még kevésbé meggyőző Zoványinak az a feltevése, hogy az UEK egy hibás olvasat következtében tévesen közli Bogáti Péccelt keletkezett munkáinak dátumát.

¹¹ PIRNÁT: i. m. 45–46.

¹² Jacobinus és Gerendi kapcsolatát bizonyítja a Jacobinus tulajdonában volt P. Eber, *Calendarium historicum*, Wittenberg 1564. bejegyzései. A kötet a kolozsvári volt Unitárius Kollégium könyvtárában található, tévesen Bogáti Fazekas Miklós kalendáriumaként katalogizálva, mikrofilmmásolata a budapesti Akadémiai Könyvtárban.

vall, hogy Dávid Ferenc veje, Trausner Lukács is részese volt a Gerendi-kör valamennyi szellemi kalandjának — egészen az ateizmusig.¹³ Trausner is, Jacobinus is nagy befolyással rendelkezett Kolozsváron egyházi és kulturális ügyekben. Ezzel magyarázható, hogy Hunyadi Demeter konzervatív egyházkormányzata alatt is időről időre felbukkannak a városi papi vagy tanári állásokban Gerendi János radikális pártfogottjai.

Possevino 1583-ban szerzett információi alapján beszámol a székelyföldi vallási viszonyokról is. Részletesebben természetesen csak a székely katolikusok helyzetével foglalkozik, akiknek már csak a keleti határvidéken, Csik, Gyergyó, Kászon, Kézdi és Orbai székekben voltak önálló egyházközségeik. „A Székelyföld többi részén — mondja — az eretnek papok ítélkeznek, püspökükkel, híveik ügyeiben, akik általában tagadják a Szentháromságot, tagadják Krisztust, tagadják az összes szentséget, még a keresztséget is, tartózkodnak a vértől és a fojtott állatok húsától, valamint a disznóhústól. Nemcsak hogy nem hívják segítségül Krisztusnak, a mi urunknak és istenünknek nevét, de gúnyt űznek belőle.”¹⁴ E summás ismertetés nyilván első-sorban a Maros és Udvarhely széki állapotokat tartja szem előtt. Előadását csak úgy értelmezhetjük, hogy e területek protestáns egyházközségei szervezetenként a kolozsvári unitárius püspöktől függenek, de általában a hivatalosan elismert antitrinitárius dogmáktól lényegesen eltérő, szombatos jellegű hitelveket vallanak. Az eretnekek leghatalmasabb pártfogói a Székelyföldön, Possevino szerint, a Kornis-család tagjai. Eőssi András nevét is ismeri mellettük a jól tájékozott jezsuita, de csak egy kiméretlenül erőszakos „hittérítő” akcióját tartja érdemesnek megemlíteni. 1583-ban az udvarhelyi Oroszhegyen megtámadta az istentiszteletre összegyűlt 40 katolikust, kiverte őket a templomból és elszedte ruháikat.¹⁵

Az a fejlődés, amely egyes székekben már az 1580-as évek első felében a judaizáns irányzat általános elterjedéséhez vezetett, valószínűleg jó néhány évvel korábban kezdődött. 1575. március 17-én négy székelyföldi antitrinitárius prédikátort vontak felelősségre a Gyulafehérvárra összehívott száz lutheránus papok, eretnek nézeteik miatt. A vádlottak, névszerint Tövisi Máté, Temesvári Ambrus, Szigeti Jakab és Erdődi András öt pontban foglalták össze vallomásukat a Miatyánkról, az ünnepekről, a lélekről, az úrvacsoráról és Krisztus megváltói érdeméről.¹⁶ Öt tételük közül négy, indoklásának egyes jellemző motívumaival együtt, a hagyományos keresztény vallási tanok és szokások bírálataként szervesen beleépült a későbbi szombatos hitelvek rendszerébe. A szombatos tanító énekek és teológiai traktátusok lényegében ugyanazzal az indoklással utasítják el a Miatyánk imádkozását, az úrvacsora szertartását és a vasárnapi ünnepet, mint Tövisi Máté és társai.¹⁷ Abban is megegyeznek, hogy Krisztus érdeme helyett a jó cselekedetekben és a törvények megtartásában látják az üdvösség zálogát, s csak az apostolok nemzedékének tagjairól feltételezik, hogy megigazulhattak egyedül a hitből, cselekedetek nélkül is. Csupán egy van az 1575-ös tézisek között, amelyhez a szombatos iratokból párhuzamos helyet nem idézhetünk, s ez a lélekről szóló. A négy székely prédikátor tagadta a lélek halhatatlanságát, de hitte a feltámadást, tehát lényegében a lélekaluvásra vonatkozó tanítás egy változatát képviselte. Az eddig ismeretessé vált XVI. századi eredetű erdélyi szombatos szövegek többnyire hallgatólagosan elfogadják a lélek halhatatlanságára vonatkozó hagyományos felfogást, és — tudomásom szerint — sohasem bocsátkoznak a kérdés részletesebb megvitatásába. Pedig Possevínónak az 1582 körül Kolozsváron terjedő eretnek nézetekről szóló beszámolója a lélek halál utáni sorsáról és a feltámadásról többféle bizarr elképzelést is közöl, jelöl annak, hogy e problémák erősen izgatták a kedélyeket Erdélyben az 1580-as években is. A szombatos iratok hallgatásának oka e kérdéssel kapcsolatban talán az, hogy a lélekaluvás tana kompromittálódott a szemükben, terjesztőinek személye miatt. Erdélyben e felfogás, tudomásunk szerint, először 1572-ben bukkan fel, három itáliai tanulmányútról hazaérkezett fiatalember vitatéziseiben.¹⁸ Gyanítható, hogy e tézisek szerkesztőinek egyike Hunyadi Demeter volt. Lengyelországban Grzegorz Pawel terjesztette a lélekaluvás hitét már 1570 előtt is, s hozzá közelálló nézeteket vallott Fausto Sozzini is.¹⁹ A radikálisabb felfogású erdélyi antitrinitáriusok szemében mindezek az emberek kompromittálódtak 1579 után a Dávid Ferenc perében elfoglalt álláspontjuk miatt.

Az 1575. március 17-én bíróság elé állított négy székelyföldi antitrinitárius prédikátor, befolyásos patrónusai jóvoltából, legkésőbb augusztus első napjaiban már szabadlábban volt,²⁰

¹³ *Annuae Litterae Societatis Jesu* (VERESS: *Fontes Rerum Transylvanicarum* V) 96 — 97.

¹⁴ Possevino: i. m. 66.

¹⁵ Possevino: i. m. 52. és 176.

¹⁶ PIRNÁT: i. m. 139 — 148.

¹⁷ Feltűnő tartalmi egyezést találhatunk pl. VÁRJAS id. kiad. 77. sz. ének és a gyulafehérvári 1. tézis, a 82. ének, valamint a 2. ének 22. versszak és a 2. tézis, a 81. ének és a 4. tézis között.

¹⁸ PIRNÁT: i. m. 135 — 137. Itt nem részletezhető okokból, ellentétben akkori álláspontunkkal, ma már valószínűnek tartjuk, hogy Hunyadi Demeter a Paksi Mihály által említett tézisek szerzői között volt.

¹⁹ Grzegorz Pawel z Brzezín, O prawdy i wiary śmiernici, kiadta K. GÓRSKI és W. KURASZKIEWICZ, Wrocław 1954. Sozzini felfogásáról e kérdésben: D. CANTIMORI: *Italianische Häretiker der Spätrenaissance*. Basel, 1949. 353 — 54. G. PROLI: *Fausto Socino*. Bologna 1952. 502 — 504.

²⁰ PIRNÁT: i. m. 156.

s valószínűleg tovább folytathatták papi tevékenységüket korábbi állomáshelyeiken. Közülük Erdődi András 1579 őszéig esperesi tisztséget is viselt.²¹

A székelyföldi radikális, ekkor már többségükben feltehetően szombatos nézeteket valló prédikátorok ellenállását Blandratának és Hunyadi Demeternek sohasem sikerült megtörnie. Az ellenük többször is megismételt zsinati határozatok arra vallanak, hogy ezek mindannyiszor hatástalanok maradtak. Ezeknek az intézkedéseknek a sorozata röviddel Dávid Ferenc beörntönöztetése után megkezdődött.

Az 1579. november 1-én tartott kolozsvári zsinaton három unitárius esperest fosztottak meg tisztségétől, mert nem volt hajlandó aláírni a Blandrata által előterjesztett hittételeket: Pictoris Mátét, Udvarhelyi Jánost és Erdődi Andrást. 1580. január 6-án hasonló okból újabb 16–18 papot tiltottak el a prédikálástól.²² Bogáti Fazekas Miklós feljegyzése szerint hasonló intézkedésre került sor 1580. június 2-án is.²³ 1581-ben, Báthori Kristóf halála után valószínűleg megélenkült a radikális agitáció. Ekkoriban járhatott másodízben Glirius is Erdélyben. 1583-ban azonban már bizonyosan Lengyelországban tartózkodott, valószínűleg ugyanannak a lengyel főnemesnek az udvarában, akinél 1587-ben Kornis György is találkozott vele.²⁴ Kornis György e találkozóról június 24-én Varsóból küldött levelében értesíti apját, azzal a nyomatékos kéréssel, hogy az tudassa Eőssi Andrással és Erdődi Andrással Glirius tartózkodási helyét. Glirius hollétéről ugyanakkor Gerendi köre is értesülhetett, mert a lengyel királyválasztásra utazó erdélyi küldöttségben, amellyel Varsóig Kornis György is együtt utazott, ott volt Jacobinus is.²⁵

A Báthori István halálát követő években mintha átmenetileg elsimulnának az ellentétek Hunyadi Demeter és a radikálisok között. A jezsuiták kitiltásáért folyó akcióban legalábbis szoros együttműködést tapasztalhatunk Hunyadi Demeter és a protestáns nemesség vezérének tekinthető Gerendi János között.²⁶ Hunyadi Demeter élete utolsó éveiben azonban ismét kiéleződött a feszültség. 1592. április 25-én kelt zsinati összehívó levele a következőket mondja a május 31-én megnyitandó zsinat feladatairól:

„Különösen most, hogy a közelmúltban többen is az úr szőlejében derekasan munkálkodó s az egyház küzdőterén vitézül harcoló testvéreink közül – saját üdvösségükre ugyan, de egyházunk nyilvánvaló kárára – kivétetvén e világ labirintusából elhunytak, az a feladatunk, hogy isten nyája felett éberem virrasszunk, imádkozzunk, s a szellem fegyverével az istentelen szekták valamennyi torz vélekedését kiirtsuk, lekaszaboljuk, s urunk Jézus jegyesétől távol-tartsuk és elűzzük, hogy az igazságot megkezdett útján való előrehaladásában ne akadályozzák.”²⁷

Az idézett zsinati összehívólevél tartalmának pontosan megfelel az a tudósítás, amelyet Hunyadi Demeternek erről az akciójáról a *Mózes prófétának istentől származott bölcsességéről* . . . c. szombatos vitairat második részében találhatunk.²⁸ Eszerint Hunyadi Demeter, akinek azok a társai, akikkel együtt Dávid Ferencet valamikor elárulta, már nem élnek, a radikális ellenzék egy részét magához édesgette; Bogáti Miklóst, Erdődi Andrást, Bősházi Pétert, Boldizsár papot, Pankotai Tamást, Ajtai Istvánt és Ambrus papot pedig, mivel nem voltak hajlandók behódolni neki, eltiltatta a prédikálástól. Mivel e vitairat Hunyadi Demeterről még mint élőről beszél s csak régi munkatársai halálát említi, megírásának időpontja – a szombatos irodalom legtöbb emléktől eltérően – néhány hétnyi pontossággal meghatározható, Hunyadi ugyanis 1592. július 8-án meghalt.²⁹

Erdődi András pályafutását tehát 1575-től 1579-ig biztosan nyomon kísérhetjük. Az is valószínű, hogy 1592-ben történt felfüggesztése sem árthatott neki, mert Hunyadi Demeter halála után az erdélyi unitárius egyházban ismét a radikális frakció kezébe került a vezetés. A megüresedett kolozsvári plébánosi és unitárius püspöki állásra a következő hónapokban Dávid Ferenc fia, az éppen Padovában tartózkodó Hertel János volt a leginkább esélyes jelölt, s megválasztását – többek között – Eőssi András is szorgalmazta. Nem az erdélyi radikálisokon múltott, hogy Hertel János nem vállalta a terhes atyai örökséget, s helyette inkább botanika tanári állásra pályázott a padovai egyetemen.³⁰

Az 1592-ben Hunyadi Demeterrel szemben álló prédikátorok névsorában Erdődi Andrásén kívül még néhány ismerős nevet találhatunk. Pankotai Tamás a kevés név szerint is ismert

²¹ JAKAB E.: Dávid Ferenc emléke. Bp. 1879. 242.

²² JAKAB: i. m. i. h.

²³ KerMagv XXXVII (1902) 265.

²⁴ Possevino i. m. 136.

²⁵ VASS MIKLÓS: Kornis György külföldi tanulása. KerMagv XLVII (1912) 209 skk.

²⁶ EOE III. Különösen tanulságosak e szempontból az 1588. dec. 8-i megyesi országgyűlés adatai.

²⁷ KerMagv XXIV (1889) 366.

²⁸ RMKT XVII. 5. köt. 516–18.

²⁹ GÁL KELEMEN: A kolozsvári Unitárius Kollégium története. II. 377.

³⁰ Hertel jelöltetéséről a kolozsvári városi tanács 1585–1605. évi jegyzőkönyve 202. (Kolozsvár, Állami Levéltár.) Padovai tartózkodásáról: VERESS E.: Fontes rerum Hungaricarum I. 92–107. Eőssi állásfoglalására Hertel jelöltetése ügyében Kornis György leveléből következtetünk, I. VERESS: i. m. 245.

szombatos énekszerző közé tartozik.³¹ A Bogáti Fazekas Miklós életrajzára vonatkozó, sokféle-
képpen értelmezett — és félremagyarázott — híradások rendszerezésére ezúttal nem vállalkoz-
hatunk, csupán arra a néhány kétségtelen adatra szeretnők felhívni a figyelmet, amelyek sze-
rint 1585—1587-ben már Homoródszentpálon Kornis Farkas birtokán tartózkodott.³² Ő lehetett
tehát az egyik összekötő kapocs Gerendi köre és a Kornis Farkas és Eössi András pártfogását
élvező székely szombatosok között. A névsorban szereplő többi prédikátorról egyelőre semmi
közelebbit nem tudunk. Természetesen nem zárhatjuk ki annak lehetőségét, hogy az 1575-i
tézisek szerzői között szereplő Temesvári Ambrus és az 1592-ben említett Ambrus pap azonos
személy. Ismerve a kor névadási szokásait, az 1575-ben említett Tövissi Máté és az 1579-ben
Erdődi Andrással együtt esperesi tisztétől megfosztott Pictoris Máté azonosítása sem elképzelhe-
tetlen. E feltevések kielégítő bizonyításához a megfelelő adatok azonban ma még hiányoznak.

A magasabb műveltség megszerzésére irányuló törekvés ekkor még a székely főemberek
körében sem volt általános jelenség. A két fiát is külföldön taníttató Kornis Farkas vagy a
személyesen is Padovába látogató, utóbb pedig Péchi Simon hosszú tanulmányútjainak költ-
ségeit vállaló Eössi András e réteg tagjai közül az első közé tartozhatott, akikben felébredt az
igény az európai színvonalú műveltség iránt.³³ Az 1590-es évekig velük kapcsolatba hozható
prédikátorokkal sem találkozunk a külföldi egyetemek erdélyi és magyarországi hallgatói
között, pedig e prédikátorok egy része — nevük alapján ítélve — nem is volt székely száрма-
zású. A szombatos iratok is csak a Biblia alapos ismeretéről tanúskodnak, a világi műveltség
kérdéseiben azonban olykor meglepő tájékozatlanságot árulnak el.

Erdődi Andrásnak és társainak útja ebben a környezetben szinte szükségszerűen vezetett az
1575-ös tézisektől a Glirius által propagált szombatos tanok felé. Erdődi és csoportja 1575-ben
már elutasította a keresztény vallás minden látható, külső, formális megnyilvánulását. Nem
tartottak semmiféle ünnepet, elutasítottak minden szentséget, szertartást, kötött imaformu-
lát. A kereszténységből nem őriztek meg mást, mint a Bibliában található morális előírások
rigorózus megtartásának követelményét, s a Szentírás abszolút hitelességébe vetett szilárd
meggyőződést. Ez a teljesen a belső meggyőződésre s az ebből fakadó individuális erkölcsi
magatartásra redukált vallásosság azonban a kor általános művelődési viszonyai között csak
szűk, s igen magas intellektuális színvonalú csoportok körében lehetett volna tartós életű.
Előbb-utóbb tapasztalniok kellett Erdődiéknek is, hogy igazuk volt a száz papoknak, akik
1575-ös téziseik cáfolatában azt írták, hogy „dicséretes egyházi ceremóniák nélkül nem lehet-
séges igazi istentisztelet”.³⁴ Visszatérniök azokhoz a szertartási formákhoz, amelyeknek a
Bibliával ellentétes voltát bebizonyítottak tekintették, természetesen nem lehetett. Ezen a
ponton jött segítségükre Gliriusnak az ószövetségi törvények érvényes voltát hirdető tétele,
amelyből a Bibliában szereplő zsidó ünnepek és rituális előírások rekonstrukciója következett.

Gerendi művelt humanista főnemesekből és értelmiségiekből álló baráti köre Glirius zsi-
dózó tanításain is rövidesen túljutott, s az 1590-es években már Francken mindenfajta teo-
lógiai gondolkodást elutasító arisztoteliánus racionalizmusának hatása alá került, az Eössi
András körül csoportosuló egyszerű székely prédikátorok számára Glirius teológiája maradt a
végső állomás.

Pirnat Antal

Zrínyi olvasmányaihoz: Vittorio Siri

Vittorio Siri neve nem ismeretlen Zrínyi írásainak olvasói előtt. Az ún. nádori emlék-
iratban, e Zrínyinek tulajdonított fontos politikai iratban — a mű terjedelméhez képest —
bőven esik szó róla.¹ A II. Rákóczi Györgyhez címzett nádori emlékiratot, a kutatás mai
állása szerint, Zrínyi 1653 novemberében írta, s benne a fejedelem támogatását kéri a legmaga-
sabb magyar közjogi méltóság elnyeréséhez. Az emlékiratot azonban nem a saját, hanem egy
bizalmas emberének (az irat átadójának) a nevében fogalmazta, hogy könnyebben és nyíltab-
ban ecsetelhesse saját érdemeit és a nádorságra való alkalmasságát. Alighanem levele hatásos-
ságát óhajtotta fokozni azzal, hogy felajánlotta szolgálatait Rákóczi dicsőségének és hírnevének
őregbítése érdekében. Az irat befejező részében ugyanis arra figyelmezteti a fejedelmet, hogy
méltó volna „moldva, kozák, tatár ellen ily kevés idő alatt” véghezvitt „dicsőséges győze-

³¹ RMKT XVII. 5. köt. 99.

³² KerMagv XXXVII (1902). 266.

³³ Jól jellemzi a helyzetet Kornis György 1591. nov. 7-én kelt levele. VERESS: Fontes rerum Hungaricarum I. 234—38.

³⁴ PIRNÁT: i. m. 147.

¹ Legújabb kiadása: Zrínyi Miklós összes művei II. Kiad. CSAPODI CSABA és KLANICZAY TIBOR, Bp. 1958. 176—192. — A Sirivel kapcsolatos rész: 190—191.